

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА
„ГРАЖДАНСКОПРАВНИ НАУКИ“**

ЙОРДАН НИКОЛАЕВ ПАНГЕВ

НЕРАВНОПРАВНИ КЛАУЗИ В ДОГОВОРИТЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки.

Професионално направление: 3.6. Право.

Докторска програма: „Гражданско и семейно право“

**НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
ДОЦ. Д-Р КРАСИМИР МИТЕВ**

ПЛОВДИВ, 2026 г.

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита от Катедра „Гражданскоправни науки“ на Юридическия факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ на 25.06.2026 г.

Докторантът е зачислен като редовен в Юридическия факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Катедра „Гражданскоправни науки“.

Изследванията по дисертационния труд са извършени главно в Юридическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 14.10.2026 г. пред научно жури, определено със заповед на Ректора на ПУ „Паисий Хилендарски“, в състав:

Членове:

Проф. д-р Таня Йосифова

Доц. д-р Силвия Цонева

Доц. д-р Венцислав Петров

Проф. д-р Григор Григоров

Доц. д-р Ангел Шопов

Резервни членове:

Проф. д-р Камелия Цолова

Проф. д-р Люба Панайотова

Съдържание

I. Обща характеристика на дисертационния труд	4
1. Актуалност на изследването	4
2. Предмет и цел на изследването	5
3. Метод на изследването	5
4. Обем и структура на дисертационния труд	6
II. Кратко изложение на основното съдържание на дисертационния труд	6
Въведение	6
Първа глава	6
Втора глава	17
Трета глава	21
Заключение	29
III. Основни приноси на дисертационния труд и обобщение на предложенията de lege ferenda	29
IV. Публикации по темата на дисертационния труд	32

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на изследването

Дисертационният труд е посветен на неравноправните клаузи в договорите. Налице са множество причини, които продиктуваха избора на настоящата тема.

На първо място, в цивилистичната ни литература липсва цялостно изследване посветено на института на неравноправните клаузи. Той се включва като част от учебните курсове по Потребителско право, но там се разглеждат само основните аспекти на уредбата. В доктрината ни има статии по въпросите на неравноправните клаузи, но повечето от тях се спират на процесуални въпроси, без да разглеждат подробно материалноправните аспекти на уредбата. Липсата на подробни изследвания по въпросите на неравноправните клаузи в България има и своите исторически причини. Преди 9 септември 1944 г. се срещат съчинения посветени на допустимото съдържание на договорите при общи условия, но не е направено цялостно изследване, тъй като проблематиката е сравнително нова. В трудовете от този период не се среща терминът неравноправна клауза, но ясно се посочва, че наличието на съществено неравновесие между правата и задълженията на страните, в ущърб на лицето приело общите условия е нежелано състояние, което трябва да има съответната правна санкция. По време на социалистическия период въпросите касаещи определянето на съдържанието на договорите при общи условия и възможността за съдебен контрол на това съдържание почти не се разглеждат в нашата литература. След настъпилите промени в началото на 90-те години на XX в., като част от условията за присъединяването на България към ЕС, през 1999 г. е транспонирана Директива 93/13/ЕИО на Съвета от 5 април 1993 година относно неравноправните клаузи в потребителските договори (Директива 93/13)¹ в Закона за защита на потребителите и за правилата на търговия (ЗЗППТ), който е отменен от сега действащия ЗЗП. Със създаването на нарочна уредба относно неравноправните клаузи се възражда и интереса относно допустимото съдържание на договорите.

На второ място, уредбата на неравноправните клаузи у нас е сравнително нова. Първоначално е поместена в ЗЗППТ, който впоследствие през 2005 г. е отменен от сега действащия ЗЗП. Късното приемане на правила, целящи премахването на неравноправните клаузи може да се обясни със социално-икономическия строй в България преди 1990 г. В другите европейски държави вече имат натрупан солиден опит в превенцията срещу използването на неравноправни клаузи. През 1976 г., в Германия е приет Законът за общите условия в сделките. Това е първият нормативен акт, който урежда института на неравноправните клаузи. Скоро след него били приети закони относно неравноправните клаузи в Англия през 1977 г., във Франция през 1978 г. и в редица други страни.

¹ ОВ L 95, 21.4.1993 г.

На трето място, възможността за едностранно изготвяне на договорите се използва все по-често в днешно време, като са налице цели сектори, при които едната страна може единствено да вземе решение дали да сключи договора, или не. С оглед настоящото развитие на обществените отношения и на технологиите намирам, че в близко бъдеще сключването на масови договори ще се превърне в правило. Това налага подробното изследване на уредбата, която цели да премахне неравнопоставеността между контрахентите, която се създава в облигационните отношения, когато договорното съдържание е изготвено само от едната страна.

2. Предмет и цел на изследването

Дисертационният труд има за цел да предостави едно по-обширно изследване на института на неравноправните клаузи, каквото към настоящия момент липсва у нас. Така ще може да се изясни понятието и последиците, които настъпват от включването им в договорите. Чрез анализ на нормативната уредба се обосновава необходимостта от законодателни промени. Основната теза е, че уредбата трябва да се изведе от ЗЗП, тъй като институтът на неравноправните клаузи има общ характер и следва да намери приложение по отношение на всички договори, чието съдържание бива едностранно определено от единия контрахент. Това обаче трябва да се направи като се запази високото ниво на защита на потребителите, които са по-слабата страна в отношенията си с професионалистите². Подобен подход е възприет в законодателствата на държави като Франция и Германия и считам, че би бил удачен и в България. За пълнота следва да се отбележи, че идеята за прилагането на института на неравноправните клаузи спрямо всички договори е била застъпвана и в Европейската общност. Освен това в дисертацията са открити слабости в уредбата и нейното тълкуване. В тази връзка са направени конкретни предложения как могат да бъдат преодолените с цел усъвършенстване на законодателството.

3. Методи на изследването

При изследването са използвани комбинация от научни методи. Приложение е намерил правно-догматичният метод. Освен него съм използвал историческия метод, за да се проследи възникването на института на неравноправните клаузи и причините, които са довели до необходимостта да се въведе възможност за регулиране на договорното съдържание. Сравнителноправният метод е силно застъпен, тъй като българската уредба транспонира Директива 93/13. Тя от своя страна в голяма степен е възприела достиженията на френското и немското законодателства, които разполагат със закони относно неравноправните клаузи още от 70-те години на XX век. Вземането на пример от положителните практики на страните,

² Правилата на глава шеста от ЗЗП се отнасят, както за търговците, така и за доставчиците, които сключват договори с потребители. В настоящия автореферат за краткост и удобство ще се използва терминът **професионалист**, който следва да се разбира като „търговец и доставчик“ по смисъла на ЗЗП. По изключение, когато се цитира текст на законова разпоредба, ще се запази терминът употребен от законодателя.

които са прилагали по-дълго института може да допринесе за изясняването и доразвитието му. Телеологическият метод на тълкуване на уредбата спомага за изясняване на причините за въвеждането на института и изяснява каква е неговата същина.

4. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от 220 страници включващи заглавна страница, съдържание, използвани съкращения, въведение, три глави, заключение и използвана литература.

Направени са 876 бележки под линия включващи позовавания на съчинения на български и чуждестранни автори, посочване на съдебна практика и пояснения към основния текст. В труда има позовавания към 113 съчинения на български език и 73 съчинения на чужди езици – английски, френски, италиански и испански. Използваните учебници, учебни помагала, монографии, коментари и насоки, речници на български език са 51, на чужд език – 33. В дисертационния труд са цитирани 60 статии и студии на български език и 40 статии и студии на чужди езици. Налице е позоваване на 2 книги, които не са юридическа литература.

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ОСНОВНОТО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Въведение

В увода са очертани предметът, целите и методът на изследването.

Първа глава

1. Изследването започва разглеждането на понятието за клауза. Посочено е, че терминът „клауза“ се определя като *„отделен член или уговорка в договор“*. Като синоними се използват още „условие“ и „уговорка“. Що се отнася до понятието, то може да бъде разгледано в два аспекта. Първият е формалният, с клауза се означава езиково обособена част от договора – член, алинея и т.н. Тази част от договорното съдържание има смислова и логическа самостоятелност. Вторият е материалният, тогава уговорката се възприема като такава част от съдържанието на договора, от която се пораждат правни последици. Чрез нея се определят правата и задълженията на всяка страна и се уреждат други въпроси, които могат да се породят от договора – тълкуване, което страните дават на определени термини използвани в договора, приложимо право и други. За целите на дисертационния труд в понятието клауза е вложен материалният му смисъл, тъй като той е от значение за изясняването на института на неравноправните клаузи.

2. Терминът „неравноправна клауза“ е правно-технически и легален, като е залегнал както в нашето законодателство, така и в правната ни литература. С него се означават две неща. Първо, това е институтът, който позволява да се регулира съдържанието на договорните клаузи, които са едностранно изготвени. На второ място, с термина „неравноправна клауза“ се

означава уговорка, която създава значително неравновесие в правата и задълженията на двете страни по договора.

Направен е кратък исторически преглед на произхода на института на неравноправните клаузи. Посочено е, че необходимостта от подобна уредба е обусловена от нарастващото значение на договорите при общи условия, при които се наблюдава значителен дисбаланс между правата и задълженията на страните. Предложителят съставял договорното съдържание изключително в своя полза, без да отчита интересите на другата страна, прехвърлял ѝ всички или почти всички неблагоприятни последици, които можело да произтекат от договора. Проследено е развитието на института в част от европейските държави.

3. След това са разгледани няколко въпроса, които имат общ характер, като идеята е да се направи преход от общото към частното, което да улесни разбирането на института на неравноправните клаузи. Първият е въпросът за понятието за договор и основните теории за обяснение на неговото действие и задължителната му сила за страните. За договора е посочено, че представлява правомерен юридически факт от категорията на юридическите действия. Легална дефиниция е дадена в чл. 8, ал. 1 от ЗЗД, но поради непрецизността на разпоредбата е прието уточнението, че договорът е правомерен юридически факт, състоящ се от волеизявления съвпадащи по съдържание, но противоположни по посока, на две страни (във всяка от страните е допустимо да участват и повече от едно лице), чиято последица е поражение, съхраняване, изменение, прехвърляне или погасяване на субективни права и/или правни задължения.

Основната теория за обяснение на задължителната сила на договорите в континенталното право е тази за автономия на волята. Тя се е наложила през XVIII и XIX в., когато в Западна Европа се е зародил класическият либерализъм, който акцентира на свободата на индивида и на минималната намеса на държавата в отношенията между субектите. Тази идея е изразена в постулата *laissez faire, laissez passer*. В облигационното право, обвързващата сила на договорите се обяснявала почти изцяло чрез волята на контрахентите. Те имат задължителна сила, защото страните са пожелали да се обвържат. В литературата автономията се определя като *„феномен, чрез който индивидът създава едно правило, на което може да се позове незабавно и на което е подчинен“*³. Ето защо, при сключването на един договор най-съществена роля играе волята на страните, стига те да действат свободно. Ако тяхната воля е била опорочена, то в този случай и самият договор ще бъде недействителен. В доктрината са налице и критики по отношение на теорията за автономия на волята. Чрез нея не може да се обясни защо при определени случаи договорите имат действие спрямо трети лица. Също така не може да се изясни обвързващата сила на диспозитивните норми, за неуредените от страните въпроси, когато няма изрично препращане

³ Sacco, R., De Nova, G. Le contrat. Bruxelles: Bruylant, 2023, p. 19.

към разпоредбите на закона. В правната литература е изразено становището, че теорията за автономия на волята е приложима единствено, когато страните са икономически и социално равни. Констатираният недостатък на разгледаната теория се дължи на факта, че само в тази ситуация може да се постигне баланс между правата и задълженията и да се отчетат интересите и на двете страни по договора.

3.1. След това са посочени трите принципа, които могат да се изведат от теорията за автономия на волята – за свободата на договаряне, за задължителната сила на договора (*pacta sunt servanda*) и за относителното му действие. Внимание е обърнато на този за свободата на договаряне. Според този принцип всеки субект е свободен да реши дали да сключи договор, с кого да го сключи и какво да бъде неговото съдържание. В българското право той е ясно изразен в чл. 9 от ЗЗД. Свободата на договаряне обаче не е неограничена, като възможностите на контрахентите са поставени в определени граници. В цитираната разпоредба от ЗЗД са установени двете основни ограничения – договорът не следва да противоречи на повелителни норми на закона и на добрите нрави.

С оглед на посочения по-горе недостатък на теорията за автономия на волята е предложено към разгледаните три принципа да се прибави четвърти – за договорната справедливост. В договорните отношения справедливостта се разглежда в два аспекта – като процедурна и като материална. При процедурната справедливост, договорът следва да се сключи като всяка от страните действа свободно и независимо от външни влияния. Приема се, че когато са изпълнени всички процедурни изисквания свързани със сключването на договора, то страната е формирала свободно своята воля. Що се отнася до материалната справедливост, тя се свързва със съдържанието на договора и най-често се изразява в изискването за еквивалентност на престациите. В доктрината еквивалентността се разглежда като субективен критерий, доколкото страните са свободни сами да определят стойността на своите престации⁴. Това е едно от ярките проявления на автономията на волята, при което личната преценка на страната дали нейната престация е равноценна на това, което ще получи е основният фактор за определяне дали е налице еквивалентност, без да е необходимо това да е в действителност така. Въпреки това, не е изключено в определени случаи да се предвидят правни последици при нарушаването на обективната еквивалентност.

3.2. В тази връзка е интересен въпросът дали институтът на неравноправните клаузи в договорите се вписва в принципа за свободата на договаряне и в този за договорната справедливост. Законовата уредба на неравноправните клаузи е възникнала като отговор на нуждата от контрол върху съдържанието на договорите, които се сключват при общи условия. За тези договори е характерно, че ограничават страната, която трябва да ги приеме във възможността ѝ да участва в определянето на съдържанието на договора. В тези случаи тя

⁴ Калайджиев, А. Облигационно право обща част. Осмо издание. С.: Сиби, 2020, с. 57; Zimmerman, R. The Law of Obligations Roman Foundations of the Civilian Tradition. Cape Town: Juta & Co, Ltd, 1992, p. 266.

реално е лимитирана до това дали да сключи договора, или да не го сключи. Това води до изключване на единия от елементите на свободата на договаряне, макар от тълкуването на разпоредбите на чл. 16, ал. 2 от ЗЗД и чл. 298, ал. 3 от ТЗ да може да се направи извод, че контрагентите имат възможност да уговорят нещо различно от общите условия. Тази опция обаче е по-скоро теоретична и би била приложима в изключително редки случаи. Ето защо е необходимо да се предвиди способ, който да създаде баланс във възможността на страните да влияят върху договорното съдържание. След като клаузите се определят едностранно, то страната, която ги изготвя е лимитирана в това какви условия може да предложи. В тази връзка съществуването на института на неравноправните клаузи разкрива тясна връзка с принципа за свободата на договаряне. Действително можем да говорим за неравноправни клаузи, само в хипотезите, в които този принцип се ограничава от една от страните по договора и така лишава другата от възможността да участва във формиране на съдържанието му. С този институт се ограничава договорната свобода на лицето предлагащо общите условия. Необходимо е договорното съдържание да бъде формулирано по начин, който да не противоречи на изискването за добросъвестност и да не води до значително неравновесие между правата и задълженията. Тази рестрикция във възможността да се формира съдържанието на договорите цели да се защити страната, която трябва да приеме предварително изготвените клаузи. По този начин се създават предпоставки за осигуряване на еквивалентност между правата и задълженията на страните по договора. Налице е съчетание на принципа за свободата на договаряне с принципа за договорната справедливост.

4. На следващо място в дисертационния труд е разгледано понятието за договори при общи условия. В нашето право няма обща легална дефиниция на това понятие. Такава е дадена само по отношение на общите условия на застрахователните договори в чл. 348, ал. 1, изр. първо от Кодекса за застраховането. Според посочената разпоредба „общи условия са типизирани клаузи, приложими към неограничен брой застрахователни договори“. Общо определение приложимо към всички договори се извежда от доктрината, докато в някои чуждестранни закони то е изрично установено. В Нидерландия, разпоредбата на чл. 6:231, б. „а“ от Нидерландския граждански кодекс предвижда, че „договор при общи условия означава една или повече договорни клаузи или уговорки, изготвени за включване в множество договори, с изключение на клаузи и уговорки, които посочват същността на задължението, което следва да се изпълни и доколкото тези последните клаузи и уговорки са формулирани ясно и недвусмислено“. В Германия в § 305 от ГГЗ е посочено, че „общите условия представляват всички предварително формулирани клаузи, които са предназначени да бъдат използвани в повече от два договора и биват предлагани от едната страна при сключване на договора“. В посочената дефиниция прави впечатление изискването условията да бъдат предназначени за използване в повече от два договора. Необходимо е да се има предвид, че това не създава задължение за страната използваща общите условия да сключи множество на брой договори. Изискването се отнася единствено до намерението условията да бъдат

използвани поне в три договора. Все пак основните характеристики на общите условия по българското, немското и нидерландското право се припокриват в по-голямата си част. Става въпрос за предварително изготвени от едната страна уговорки, които са предназначени за сключване на множество еднотипни договори.

Друг белег, който е признат от доктрината е, че общите условия са абстрактно формулирани. От езикова страна, общите условия наподобяват начина на съставяне на правните норми. Подобно на последните те се съставят за използване в множество договори.

Налице е спор по отношение на това кои части от договорното съдържание могат да се уреждат с общи условия. Едната теза приема, че с общи условия може да се определи, както същественото съдържание на договора, така и несъщественото⁵. Другата теза застъпва виждането, че *essentialia negotii* на договорите не може да се установява с общи условия, като последните регулират единствено *accidentalia negotii*⁶. Предпочитание следва да се отдаде на първото становище. В законодателството не са налице ограничения по отношение на въпросите, които могат да се регулират с общи условия. Също така с оглед целта на този вид договори не може да се направи извод, че с тях може да се установява единствено несъщественото съдържание на договорите. Един субект е свободен да уреди отнапред изцяло съдържанието, при което иска да сключва договори, включително съществените условия.

В обобщение може да се каже, че договорите при общи условия трябва да се разглеждат като съвкупност от абстрактно формулирани клаузи, уреждащи цялото или част от договорното съдържание, които са предназначени да бъдат използвани за сключване на множество еднотипни съглашения от даден субект.

4.1. След изясняване на понятието договори при общи условия се разглежда уредбата им. Направено е сравнение между общите правила в ЗЗД и ТЗ с тези на ЗЗП. В ЗЗП се приема, че за да бъде обвързан един потребител с договор при общи условия, трябва кумулативно да са изпълнени две предпоставки. Потребителят трябва да е изразил съгласие с общите условия и на следващо място те трябва да са му предоставени. Подобно на правилата в ЗЗД и ТЗ, общите условия трябва да бъдат приети писмено. Това е смисълът на разпоредбата чл. 147а, ал. 2 от ЗЗП, която постановява съгласието да се удостовери с подпис. По отношение на изискването за предаване, тук се наблюдават различия с уредбата на ТЗ. Общите условия следва да се предадат без значение дали се касае за консенсуален, формален или реален договор. На следващо място е налице изискване екземплярът, който се предава да бъде подписан от търговеца или от упълномощено от него лице - чл. 147а, ал. 3 от ЗЗП. С това изискване, подобно на уредбата на ТЗ, се цели да се гарантира възможността на потребителя да се запознае със съдържанието на общите условия. Изискването потребителят да има възможност да бъде информиран за всички условия по договора е застъпено и в съображение 20 от

⁵ Калайджиев, А. Цит. съч., с. 84; Попов, К. Договор при общи условия. – Български законник, 2001, № 8, 41-44.

⁶ Dannemann, G., Schulze, R. German Civil Code. Volume I: Books 1-3: §§ 1-1296. Munich: C. H. Beck, 2020, p. 444.

Директива 93/13. De lege ferenda е предложено да се създаде разпоредба, според която общите условия не са обвързващи за потребителя, когато не са му предадени при сключването на договора. Необходимостта от нарочна разпоредба се налага от масовото несъобразяване от страна на професионалистите, когато договорите се сключват по електронен път. В големия брой от тези случаи потребителите просто отбелязват, че са се запознали с общите условия, без да получат подписан екземпляр.

ЗЗП установява в тежест на професионалиста да докаже, че потребителят се е съгласил с общите условия и че е получил екземпляр от тях. В чл. 147а, ал. 5 от ЗЗП се посочва, че „клауза в индивидуалния договор, според която потребителят се е съгласил с общите условия и е получил екземпляр не представлява доказателство за осъществяването на тези факти“. Цитираната разпоредба е подложена на критика, защото е прието, че се намира в противоречие с понятието за частен документ и неговото доказателствено значение⁷. Мотивите, с които законодателят е възприел това разрешение са, че по този начин ще се пресече възможността потребителите да бъдат обвързани от общи условия, с които не са имали реална възможност да се запознаят и да получат.

Правилата за сключване, изменение и тълкуване на общите условия трябва да се концентрират в един нормативен акт, като най-добре ще е това да бъде ЗЗД. Причината за това е, че в ЗЗД са намерили уредба основните институти на облигационното право, тъй като законът има кодификационен характер. Сред тях можем да причислим и договорите при общи условия. Те намират приложение както в търговските, така и в гражданските правоотношения. От друга страна, концентрирането на уредбата в ЗЗД ще помогне за по-доброто ѝ систематизиране, уеднаквяване на правилата и намаляване на изключенията. Не на последно място, по този начин ще се гарантира защитата на потребителите, които към настоящия момент сключват множество договори при общи условия в отклонение от общите правила, като тази констатация е направена и в доктрината⁸. Разпръснатата уредба ги затруднява да се запознаят със специалните правила предвидени за определени договори при общи условия, тъй като е налице трудност да се ориентират в кой нормативен акт се намират релевантните разпоредби. Оттук потребителите не знаят какви права имат по даден закон и съответно не ги упражняват. Като пример как да се създаде унифицирана нормативна рамка на договорите при общи условия, можем да използваме германското право. За разлика от казуистичната регламентация на общите условия в нашето законодателство, в ГГЗ уредбата е поместена в раздел втори на законника. Изключенията от общите правила за сключване на договори при общи условия са предвидени изрично в § 305а от ГГЗ, за определени типове договори, при които лицата биха били обвързани от общите условия и без да са спазени изискванията на § 305, ал. 2 от ГГЗ.

⁷ Калайджиев, А. Цит. съч., с. 88.

⁸ Сукарева, З. Потребителско право. С.: Нова звезда, 2022, 100-102.

5. По-горе беше посочено, че терминът *неравноправна клауза* е правно-технически и легален. Определението се съдържа в чл. 143, ал. 1 от ЗЗП. Според разпоредбата „*неравноправна клауза в договор, сключван с потребител, е уговорка във вреда на потребителя, която не отговаря на изискването за добросъвестност и води до значително неравновесие между правата и задълженията на търговеца или доставчика и потребителя*“. Чрез нея е транспонирана легалната дефиниция дадена в чл. 3 от Директива 93/13, където е посочено, че „*когато дадена договорна клауза не е индивидуално договорена, се счита за неравноправна, когато въпреки изискването за добросъвестност, тя създава в ущърб на потребителя значителна неравнопоставеност между правата и задълженията, произтичащи от договора*“. Приема се, че цитираните разпоредби представляват общи и абстрактни генерални клаузи, които следва да бъдат конкретизирани от съда при решаването на всеки отделен казус.

От посочените определения могат да се изведат чертите, които е необходимо да притежава дадена договорна уговорка, за да се приеме, че е *неравноправна*. Нужно е клаузата да притежава кумулативно следните белези: 1) тя не трябва да е индивидуално уговорена; 2) трябва да е сключена в нарушение на принципа за добросъвестност; 3) да създава значителна неравнопоставеност между правата и задълженията на страните; 4) да е сключена във вреда на страната, която се е съгласила с клаузата.

От очертаните белези може да се направи извод, че *неравноправните клаузи* представляват неправилен, сложен юридически факт. За да се разкрие в пълнота съдържанието на понятието *неравноправна клауза* е необходимо да се разгледат отделно неговите белези, които бяха очертани.

5.1. След като се изброиха белезите на *неравноправните клаузи* се премина към изясняване на съдържанието на всеки един от тях. Първият белег е клаузата да не е индивидуално договорена. Това е такава уговорка, която е съставена предварително и следователно потребителят не е имал възможност да влияе на нейното съдържание. В практика на СЕС е изяснено, че индивидуално уговорени клаузи са такива, при които потребителят е имал възможност действително да влияе на съдържанието им. Когато се прави преценка за това, трябва да се провери дали потребителят действително е разполагал със способност да повлияе при определянето на съдържанието на договора. Това не означава непременно, че потребителят трябва да е предложил клаузата и тя да е станала част от договорното съдържание. Достатъчно е да е имало разискване по дадена уговорка с реална възможност да стане част от договора. Информирането на потребителя за определени условия и неговото изрично съгласие с тях, не ги превръща в индивидуално уговорени. Тъй като става въпрос за факт, който е трудно доказуем, разпоредбата на чл. 146, ал. 4 от ЗЗП установява в тежест на професионалиста да докаже, че дадена клауза е била индивидуално уговорена. С цитираната разпоредба се установява една оборима презумпция, че при договорите сключвани с потребители клаузите поначало са едностранно изготвени от професионалистите, като по този начин стават годни за преценка дали са *неравноправни*. Допълнителна гаранция за

потребителите е предвидена в чл. 146, ал. 3 от ЗЗП, където е предвидено, че обстоятелството, че някои условия са индивидуално уговорени, не изключва прилагането на глава шеста от ЗЗП към останалата част от договора. De lege ferenda е предложено изискването клаузата да е била изготвена едностранно да намери място в легалната дефиниция дадена в чл. 143, ал. 1 от ЗЗП по примера на чл. 3 от Директива 93/13.

5.2. Вторият белег на неравноправните клаузи е, че те са сключени в противоречие с изискването за добросъвестност. Накратко са очертани различните значения, които се влагат в термина добросъвестност. В дисертационния труд се приема, че съгласно разпоредбата на чл. 143, ал. 1 от ЗЗП добросъвестността следва да се разбира като изискване за определено поведение от страна на професионалиста. В съображение 16 от Директива 93/13 изрично е предвидено, че е нужно професионалистът да отчете интересите на потребителя. Това разбиране е доразвито, като се уточнява, че той трябва да прецени, действайки добросъвестно и справедливо, дали може основателно да очаква, че потребителят ще се съгласи с дадена уговорка при индивидуални преговори. Прави впечатление, че добросъвестността по смисъла на Директива 93/13 се свързва с поведението на страните и в частност на професионалиста преди сключването на договора. Това е дало основание да се приеме, че визираната в директивата добросъвестност е преддоговорната добросъвестност. Разгледан е въпросът кой е потребителят спрямо, когото трябва да се направи преценката дали би се съгласил с клаузата при индивидуални преговори, при преценката за добросъвестност. Предложено е това да бъде средният потребител. Чрез тази фигура ще може да се изясни дали едно сравнително добре информирано и сравнително наблюдателно и предпазливо лице би се съгласило с условията, ако е имало възможност да участва в преговори свързани с договорното съдържание. Така съдът ще може на базата на един обективен критерий да направи преценка дали професионалистът спазва изискването за добросъвестност.

De lege ferenda е предложено предпоставката клаузата да е сключена в противоречие с изискването за добросъвестност, предвидена в чл. 143, ал. 1 от ЗЗП, да отпадне като признак за неравноправност. Това е обосновано с факта, че преценката дали уговорката е в противоречие с изискването за добросъвестност до голяма степен се отъждествява със значителното неравновесие между правата и задълженията на страните.

В дисертационния труд се застъпва тезата, че в бъдеще уредбата на неравноправните клаузи следва да намери място в ЗЗД и да се превърне в институт на облигационното право, без значение от статуса на страните по договора. Това наложи да се разгледа как да се процедира, ако изискването за добросъвестност се запази при приемането на обща уредба в ЗЗД, след като вече няма да може да се използва средният потребител като критерий за преценка дали определено поведение е добросъвестно. На негово място е предложено в нашето право да се реципира фигурата на разумния човек. Прието е, че това е лице, което е внимателно, наблюдателно, разполага със знания, които обществото изисква от своите членове за защита на собствените си интереси и интересите на другите. Чрез тази фигура

бихме могли отново да направим обективна преценка дали изследваните условия биха били приети, ако адресатът им разполагаше с реална възможност за водене на преговори.

5.3. Третият белег на неравноправните клаузи е наличието на значителна неравнопоставеност между правата и задълженията на страните. Това е основата, върху която се изгражда преценката дали една клауза е неравноправна. Тя може да се дефинира като необоснована или ненужна липса на реципрочност, липса на насрещна престация, или несъразмерност между права и задължения. Застъпва се, че използваното прилагателно „значителна“ позволява да се направи извод, че поначало е допустимо наличието на известно несъответствие между правата и задълженията на страните по едно договорно правоотношение. Разгледано е как да се направи преценката дали неравнопоставеността е значителна. На първо място това става като се извърши съпоставка с диспозитивните норми, които биха намерили приложение при липсата на нарочна уговорка. За тях се счита, че отчитат интересите и на двете страни по правоотношението, поради което не създават значително неравновесие. При диспозитивните правни норми се приема, че колкото повече предложителят се е отклонил от тях, толкова по-голяма е вероятността да се създаде значителна неравнопоставеност. Освен това при сравнителния анализ на диспозитивните норми с договорните клаузи, последните могат да създадат значително неравновесие не само при наличие на стойностно неравенство на престациите, т.е. неравенството няма само икономически характер. СЕС е има възможност да поясни, че значителната неравнопоставеност може да се дължи на *„ограничаване на правата, които диспозитивното право предвижда за потребителя“*, когато се създава *„пречка за упражняване на права“* и на последно място в случаите, когато се предвижда *„допълнително задължение, което не е предвидено в законодателството“*⁹. От посочените критерии за преценка на значителното неравновесие може да се направи извод, че то може да се изразява както в икономическо неравенство, така и в правно неравновесие между правата и задълженията на страните, тъй като не винаги неравенството между страните има стойностна оценка.

На следващо място, чл. 145, ал. 1 от ЗЗП предвижда, че преценката за неравноправност на клаузата се прави към момента на сключване на договора. Тя обхваща и допълнителни критерии, които трябва да се изследват – предметът на договора, всички обстоятелства, свързани с неговото сключване, както и всички останали клаузи на договора или на друг договор, от който той зависи. От изброените е прието, че изследването на всички клаузи на договора, включително условията на други договори, когато представляват житейско единство са от значение за определянето на значителната неравнопоставеност. Необходимостта за такава комплексна оценка на цялото договорно съдържание се дължи на факта, че една клауза може да създава неравнопоставеност между страните, но други уговорки да предвиждат

⁹ Решение от 16.01.2014 г. по дело C-226/12, Constructora Principado SA срещу José Ignacio Menéndez Álvarez.

благоприятни за потребителя последици, които да балансират правоотношението и да премахват неравнопоставеността.

5.4. Четвъртата черта на неравноправните клаузи е, че значителната неравнопоставеност е във вреда на потребителя. Направено е кратко разяснение как се използва терминът вреда в нашето право, като е установено, че в разпоредбата на чл. 143, ал. 1 от ЗЗП се влага по-различен смисъл от общоупотребимия. В дисертационният труд е прието, че при института на неравноправните клаузи е от значение в полза на кой от контрагентите е значителното неравновесие между правата и задълженията. В единия случай липсата на еквивалентност би била ирелевантна за правото, докато в другия това би повлякло нищожността на клаузата. Точно в тази връзка е използван терминът вреда. С него се посочва, че създамата се неравнопоставеност трябва да е в ущърб на потребителя. В труда е пояснено, че сред признаците на неравноправните клаузи изброени в чл. 143, ал. 1 от ЗЗП не попада изискването потребителят да е претърпял вреди. Това обаче не означава, че използването на неравноправни клаузи от професионалиста не е в състояние да причини и вреди на потребителя. В този случай, той би могъл да търси тяхното обезщетяване наред с прогласяването на нищожността на уговорката или в отделен процес след това.

6. След изясняването на белезите на неравноправните клаузи се разгледа предметният обхват на уредбата. Разпоредбата на чл. 145, ал. 2 от ЗЗП предвижда, че „преценяването на неравноправната клауза в договора не включва определянето на основния му предмет, както и съответствието между цената или възнаграждението, от една страна, и стоката и услугата, която ще бъде доставена или извършена в замяна, от друга страна, при условие че тези клаузи на договора са ясни и разбираеми“. От посочената разпоредба се направи извод, че по правило преценката дали дадена клауза е неравноправна засяга единствено уговорките относно несъщественото съдържание на договора. По изключение може да се преценява неравноправният характер и на условията уреждащи *essentialia negotii* на договора, когато те не са формулирани по ясен и разбираем начин. Изискването за начина на формулиране на договорното съдържание наложи да се разгледа един от принципите на потребителското право – този на прозрачността. Установи се, че изискването за яснота и разбираемост е негово проявление. Принципът за прозрачност оказва влияние на договорите в три направления.

На първо място, когато клауза в договора не е формулирана по ясен и разбираем начин, тогава тя трябва да се тълкува по най-благоприятния начин за субекта, който я е приел.

На второ място, когато клаузите отнасящи се до основния предмет на договора, както и съотношението цена – насрещна престация не са ясни и разбираеми, то тогава отпада ограничението, което не позволява да бъдат изследвани за неравноправност. Когато имаме неясни и неразбираеми уговорки, пред съда се отваря възможността да направи преценка дали създават значително неравновесие между правата и задълженията на страните, в ущърб на потребителя.

На трето място, формулирането на неясни и неразбираеми клаузи може да служи за индикация, че уговорките са неравноправни, тъй като липсата на прозрачност може да е причина за създаването на значителна неравнопоставеност между контрахентите. В доктрината е прието, че когато се установи, че дадена уговорка не е формулирана по ясен и разбираем начин, на първо място е необходимо съдът да провери дали не е неравноправна. Ако е налице отрицателен отговор, то едва тогава ще се приложи правилото *contra proferentem*. Изискването за проверка за наличие на неравноправност на неясната и неразбираема клауза и последиците, които биха произтекли от това трябва да намерят приложение както към уговорките уреждащи несъщественото съдържание на договора, така и към тези определящи същественото съдържание. Следователно при определени ситуации липсата на прозрачност може да направи клаузата необвързваща за потребителя.

7. На следващо място в дисертационния труд се очерта спрямо кои субекти е приложима уредбата на неравноправните клаузи у нас.

7.1. Изясни се понятието за потребител, чиято легална дефиниция е дадена в § 13, ал. 1, т. 1 от ДР на ЗЗП. Това може да бъде само физическо лице. То може да придобие качеството потребител, ако действията, които извършва не попадат в професионалната му дейност, от една страна. От друга е нужно неговият контрахент да действа в обхвата на професионалната си дейност. Това ще рече, че качеството потребител е обусловено от качеството на другата страна по правоотношението. Наред с това се разгледа понятието за среден потребител. Това представлява абстрактна категория, въз основа на която се прави оценка дали действията на професионалиста са в съответствие с нормативната уредба. За средния потребител се приема, че е сравнително добре информиран, разумно наблюдателен и предпазлив.

7.2. След изясняването на понятието за потребител се премина към разглеждане на понятията търговец и доставчик по смисъла на ЗЗП. Очертах се различията с понятието търговец използвано в ТЗ. *De lege ferenda* се предложи замяната на термините „търговец“ и „доставчик“ с „професионалист“, който да обедини двете понятия.

8. В края на глава първа се направи отграничение на института на неравноправните клаузи със сходни правни институти.

8.1. Първото сравнение беше със злоупотребата с право. Част от доктрината разглежда използването на неравноправни клаузи от единия от контрахентите като израз на злоупотреба с право. В дисертационния труд е подкрепено второто становище, според което макар да са налице някои общи белези, то двата института трябва да се разграничават.

8.2. Второто сравнение, което се направи беше с унищожаемостта поради крайна нужда и явно неизгодни условия. Целта на уредбите на двата института е да се защити по-слабата страна в правоотношението. И в двата случая се наблюдава неравнопоставеност между страните, но причините за това са различни. При крайната нужда страната е в по-неблагоприятна позиция от своя контрахент, защото има спешна нужда от средства за

задоволяване на основни свои потребности, което в значителна степен лимитира нейната възможност за договаряне. Уредбата на неравноправните клаузи има за цел да защити потребителите, за които се приема, че са по-слабата страна, като това се дължи на комплекс от фактори, като по-лоша информираност, икономическо неравенство и др. В държавите, в които институтът на неравноправните клаузи е приложим без значение от статуса на субектите, законодателната намеса в договорните отношения се обосновава с това, че едната страна по правоотношението е лишена от възможността за въздействие върху съдържанието на договора, поради което тя не е в състояние да защити своите интереси.

8.3. На трето място беше сравнена нищожността поради използването на неравноправни клаузи с тази поради противоречие с добрите нрави. Посочени са редица сходства между двете основания за нищожност. В доктрината се е приемало, че преди създаването на нарочна уредба в ЗЗП, клаузите, които сега квалифицираме като неравноправни, са били прогласявани за нищожни на основание чл. 26, ал. 1, предл. трето от ЗЗД. В дисертационния труд се приема, че институтът на неравноправните клаузи е с по-тесен обхват от основанието за нищожност по чл. 26, ал. 1, предл. трето от ЗЗД, поради което не трябва да се смесват.

8.4. На четвърто място е направено сравнение между неравноправните клаузи и изненадващите клаузи.

Втора глава

1. В тази глава се анализират списъците с неравноправни клаузи. Те представляват използваната от законодателя техника за формулиране на законовите разпоредби.

Известни са два подхода, по които могат да се съставят нормите на закона. Единият е общият неказуистичен подход, при който в разпоредбите се съдържат общи формулировки. Те са съставени по абстрактен начин позволяващ прилагането им към широк спектър от житейски ситуации. Този подход е присъщ на по-развитите правни системи. Използвал се е при приемането на първите кодекси. Общият подход при формулиране на законовите разпоредби дава възможност на съда и на доктрината да развиват и адаптират приложението на нормите спрямо конкретните случаи, като същевременно се осигурява стабилност и предвидимост на правото. Другият подход, който използва законодателят за формулиране на разпоредбите е казуистичният. Исторически се е появил по-рано от общия. При него много по-подробно са описани юридическите факти, които е необходимо да се изпълнят, за да се породят правните последици. Като негов положителен белег се изтъква по-голямата яснота на разпоредбата и по-лесното ѝ прилагане. Недостатъкът се изразява в това, че се създава възможност в множество хипотези нормата да не успее да намери приложение или може да бъде лесно заобикаляна от субектите. Казуистичният подход създава опасност да се получат празнини в правото, което е нежелателно.

2. При уредбата на неравноправните клаузи са комбинирани двата подхода за формулиране на разпоредбите. В чл. 143, ал. 1 от ЗЗП се намира общата разпоредба определяща понятието неравноправна клауза. Посоченият законов текст представлява относително определена норма, която позволява да бъде приложена при множество разнородни договори, като по този начин се гарантира всеобхватна и ефективна защита на потребителите. В него са очертани елементите, които трябва да са налице, за да може да квалифицираме една уговорка като неравноправна. В чл. 143, ал. 2 от ЗЗП има изброяване на договорни клаузи, като тук е използван казуистичният подход. Чрез него законодателят е очертал конкретни условия, които счита за неравноправни. Това изброяване в закона на договорни клаузи, под влиянието на съображение 16 и чл. 3, § 3 от Директива 93/13 и на доктрината, се е наложило с термина „списък“.

3. В труда са очертани трите вида списъци, които се използват във връзка с неравноправните клаузи – „бели“, „сиви“ и „черни“, както и техните характеристики.

3.1. В дисертацията се приема, че за „бели“ следва да се считат тези списъци, които съдържат клаузи, за които е вероятно да създават значително неравновесие между правата и задълженията на договарящите страни. Уговорките от тези списъци са потенциално неравноправни, но не са априори забранени. В този случай, съдът трябва да провери дали са налице всички предпоставки на неравноправните клаузи. „Белите списъци“ имат индикативна функция, като служат за ориентир в кои случаи може да се приеме, че имаме неравноправни клаузи. С тях се улеснява прилагането на общата разпоредба относно неравноправните клаузи, като те помагат да се изясни понятието за неравноправност. От тези списъци могат да черпят информация редица субекти – съдът, професионалистите и потребителите. По този начин съдът ще може по-лесно да определи кога една клауза е неравноправна. Професионалистите могат да се ориентират какви уговорки да избягват да включват в своите договори. А потребителите по-лесно биха установили кога в сключените от тях договори има неравноправни клаузи.

3.2. При „сивите списъци“ се установява една оборима презумпция, че съдържащите се в тях клаузи са неравноправни. В тежест на професионалиста е да докаже, че уговорката макар формално да се съдържа в „сив списък“ не е неравноправна. Той трябва да установи, че клаузата не създава значително неравновесие между права и задължения, което да е в ущърб на потребителя или да докаже, че е действал добросъвестно.

3.3. За клаузите включени в „черните списъци“ е налице необорима презумпция, че са неравноправни. Включването на дадена уговорка в „черен“ списък означава, че тя автоматично се счита за несъвместима с принципите на добросъвестност и равнопоставеност между страните по договора.

3.4. Общото между условията съдържащи се в „черните“ и „сивите“ списъци е, че съдът е освободен от задължение да проверява дали са изпълнени всички предпоставки водещи до

неравноправност на уговорката – да създава значителна неравнопоставеност между правата и задълженията на страните по договора, в ущърб на потребителя и това да е последица от неспазване на изискването за добросъвестност. В дисертацията е застъпена тезата, че все пак съдът ще трябва да провери дали клаузата не е била индивидуално уговорена, и дали страните притежават качествата професионалист и потребител. Ако една от тези две предпоставки не е налице, то клаузата макар и да фигурира в някой от двата вида списъци, не трябва да се приема за порочна.

При съпоставката на „белите“, „сивите“ и „черните“ списъци се вижда, че те предоставят различно ниво на защита на потребителите. Най-слаба по интензитет защита се дава от „белите“ списъци, които предоставят насоки и допълват общата разпоредба определяща понятието неравноправна клауза. По-добра защита дават „сивите“ списъци, които разместват доказателствената тежест и възлагат на професионалиста да установи действителността на включените в договора уговорки. „Черните“ списъци предоставят най-голяма защита на потребителите. Те очертават пределите на свободата на договаряне на професионалиста, които не могат да бъдат преминавани. Ако се установи, че дадена клауза се съдържа в „черен“ списък, това води до пряк извод за нейната нищожност.

Списъкът по чл. 143, ал. 2 от ЗЗП е от категорията на „черните“. Въвеждането на необорима презумпция, че клаузите изброени в тази разпоредба са винаги неравноправни е направено с изменението на ЗЗП през 2019 г. За наличието на по-високо ниво на защита на потребителите у нас спрямо предвиденото в Директива 93/13, българската държава е информирала Европейската комисия. Това е направено в изпълнение на задължението по чл. 8а от Директива 93/13.

4. След изясняване на същността на различните списъци с неравноправни клаузи, се премина към систематизиране на условията описани в чл. 143, ал. 2 от ЗЗП в отделни групи, което би имало теоретична и практическа полза. Обособяването на клаузите от „черния“ списък в групи ще помогне за по-лесното им изучаване. Ще могат да се очертаят техни общи белези. Съответно ще се улесни тяхното установяване и причините, поради които се възприемат за неравноправни.

В дисертацията са разгледани някои от предложенията давани в доктрината за групиране на клаузите. Посочиха се критериите, по които се определя коя уговорка в коя група да попадне. На база на тези предходни изследвания се направи предложение за ново систематизиране на неравноправните клаузи, след което беше анализирана всяка една уговорка от списъка. Описаните в чл. 143, ал. 2 от ЗЗП клаузи могат да се разпределят в шест групи.

4.1. В първата група влизат клаузите свързани със сключването на договора. Те са описани в чл. 143, ал. 2, т. 10, 18 и 19 от ЗЗП. При тези уговорки неравноправността произтича от поведението на професионалиста в преддоговорния етап на отношенията му с потребителя.

Правилото на чл. 12 от ЗЗД поставя конкретно изискване за поведение към страните, когато водят преговори и сключват договори – те трябва да бъдат добросъвестни. Това означава, че при водене на преговори страните е нужно да действат честно, почтено и коректно. От принципа за добросъвестност са изведени конкретни задължения за страните, които се намират в преддоговорни отношения. Въпреки наличието на обща разпоредба в ЗЗД, в редица хипотези законодателят е преценил, че е необходимо да посочи конкретни проявления на изискването за добросъвестност. В отношенията между професионалисти и потребители са налице подробно разписани правила относно поведението на професионалистите, за да бъде то квалифицирано като добросъвестно. Особен акцент се поставя на задължението за предоставяне на информация, като целта е потребителят да бъде поставен в положение, при което да вземе информирано решение дали да сключи договор. В чл. 4 от ЗЗП подробно са описани минималните сведения, които трябва да бъдат предоставени на потребителя. Друг израз на тази идея е изискването едностранно изготвените условия да бъдат съставяни по ясен и разбираем начин, така че потребителят да може самостоятелно да извлече необходимата му информация и да прецени последиците от договора. В първата група са именно такива клаузи, които са довели до нарушаване на изискването за информираност.

4.2. Във втората група са уговорките касаещи изпълнението на договора. Те са изброени в чл. 143, ал. 2, т. 3, 11, 12, 13 и 14 от ЗЗП. Тези клаузи бяха обособени в две подгрупи, тъй като едната част е свързана с начина на определяне на дължимата престация, а другата с изпълнението. Това наложи накратко да се очертае какво представляват престацията и изпълнението. Причината за неправомерността на уговорките относно дължимата престация се корени във факта, че професионалистът изначално си е запазил възможността той да е този, който ще определи каква точно ще бъде дължимата престация по договора след неговото сключване. Това не е клауза, която е съставена при проведени преговори, съответно потребителят не е имал възможност да влияе на начина, който е предвиден за определяне на дължимия резултат. Все пак ограничението за използване на клаузи, с които може едностранно да се установява престацията не е абсолютно. Професионалистът може да включи подобни уговорки, стига да разполага с основание за това или ако предвиди възможност за отказ от договора. При клаузите свързани с изпълнението неправомерността е следствие от възможността професионалистът сам да определя дали изпълнението на неговите задължения е точно, или поставя изпълнението под условия зависещи изцяло от неговата воля.

4.3. Третата група обхваща клаузите свързани с неизпълнението. Това са чл. 143, ал. 2, т. 1, 2, 5 и 15 от ЗЗП. Тяхната неправомерност се дължи на ограничаване на правата на потребителите, които произтичат от института на неизпълнението или им налагат заплащане на необосновано високи обезщетения.

4.4. Четвъртата група включва клаузите относно прекратяването или продължаването на договора - чл. 143, ал. 2, т. 4, 6, 7, 8 и 9 от ЗЗП. Това са акцесорни уговорки, с които страните могат да определят условията, при които един договор може да бъде прекратен или

продължен. Неравноправността на клаузите относно правото да се прекрати договорът може да се дължи на факта, че не са изяснени причините поради, които може да се упражни това право или не е предвидено реципрочно право за потребителя. Неравноправният характер на уговорките относно продължаването на договора е следствие от неподходящия срок, с който разполага потребителят да реши дали да прекрати договора, или да го продължи. Това пречи на възможността му да вземе информирано решение, което създава значителна неравнопоставеност в негов ущърб.

4.5. Петата група съдържа уговорки засягащи процесуални права. В тази група попада само чл. 143, ал. 2, т. 17 от ЗЗП. В посочената разпоредба могат да се открият няколко отделни клаузи. Първата, изключва или възпрепятства правото на иск. Втората е свързана с изключване или възпрепятстване на възможността да се използват други средства от страна на потребителя за решаване на спора. Третата клауза касае арбитражните споразумения. Четвъртата клауза се отнася до способите за доказване и разпределение на доказателствената тежест. Общото между посочените четири уговорки е, че те ограничават или изменят права, с които разполагат потребителите за разрешаване на спорове с професионалисти, като това обуславя неравноправния им характер.

4.6. Последната шеста група се състои от клаузи непопадащи в предходните групи. Те са посочени в чл. 143, ал. 2, т. 16 и 20 от ЗЗП. Клаузата описана в т. 16 се свързва с възможността професионалистът да прехвърля права или задължения по договора, без съгласието на потребителя, което да води до намаляване на гаранциите на последния. Неравноправността се дължи на факта, че може да се стигне до влошаване на положението на потребителя, без преди това да му е било съобщено за тази възможност и той да е изразил съгласие, че ще поеме този риск. По отношение на клаузата описана в чл. 143, ал. 2, т. 20 от ЗЗП е направено предложение *de lege ferenda* да отпадне.

4.7. След обособяването на клаузите от чл. 143, ал. 2 от ЗЗП в шест групи се премина към разглеждане на предвидените в чл. 144 от ЗЗП изключения при приложението на необоримата презумпция относно клаузите от списъка. Очертах се предпоставките, при които може уговорките посочени в чл. 143, ал. 2 от ЗЗП да не се считат за неравноправни.

5. Глава втора завършва с обобщение и предложения *de lege ferenda* относно списъците с неравноправни клаузи.

Трета глава

1. В тази глава са разгледани последиците от включване на неравноправни клаузи в договор и способите за тяхното релевирание. В съображение 21 и в чл. 6, § 1 от Директива 93/13 е предвидено изискване неравноправните клаузи в договорите между потребители и продавачи или доставчици да не са обвързващи за потребителите, като същевременно договорите продължават да действат за страните по останалите условия, когато може да се

изпълняват и без неравноправните клаузи. Използваната обща формулировка „да не са обвързващи“, дава възможност на държавите-членки да изберат конкретния способ, чрез който целта клаузите да не са обвързващи за потребителя да бъде постигната. В България е прието, че неравноправните клаузи са нищожни - чл. 146, ал. 1 от ЗЗП. Това наложи в дисертационния труд да се очертаят основните белези на нищожните сделки, за да може да се разкрият в пълнота особеностите на нищожността при неравноправните клаузи. Отдели се внимание на въпроса за санирането на недействителните сделки, защото според практиката на СЕС, потребителите могат да заявят, че желаят да се ползват от неравноправните клаузи в договорите, които поначало не трябва да ги обвързват. Изясняването на възможността и начините за саниране на порочните сделки помогна за даването на предложения *de lege ferenda*.

2. Най-съществената разлика между общите правила за нищожността и тази при неравноправните клаузи се изразява в това, че когато съдът установи наличие на такава уговорка в потребителски договор, той не прогласява веднага нейната нищожност. За него съществува задължение да даде възможност и на двете страни да изложат аргументите си, като по този начин се спазва принципът *audi alteram partem*. Наблюдава се обаче разлика във възможностите на страните, с които те разполагат. Професионалистът е ограничен до това да представи доказателства и да изложи аргументи, които да обосноват, че уговорката не е неравноправна, и така да обори констатацията на съда. Потребителят разполага с по-широки възможности. От една страна, той може да представя доказателства и да аргументира защо счита, че клаузата е неравноправна, като по този начин може да допълни или затвърди констатациите на съда. От друга, потребителят има възможност да изрази желание да бъде обвързан от условието, въпреки неговата неравноправност. Тази опция на потребителя се приема, като част от правото му на ефективна защита, включваща възможността да се откаже от правата си. По тази причина съдът е длъжен да отчете евентуалното желание на потребителя. Последният знае, че по начало неравноправната клауза не го обвързва, но въпреки това възразява срещу неприлагането ѝ като по този начин свободно и напълно информирано изразява съгласие с нея. Така с осъществяването на един допълнителен юридически факт, представляващ едно допълнително волеизявление от страна на потребителя се постига саниране на нищожната клауза. Правото на потребителя да се откаже от защитата, която му предоставя институтът на неравноправните клаузи може да се упражни, както по съдебен ред, така и извънсъдебно. Това се възприема като израз на идеята, че Директива 93/13 цели да не се допусне обвързването на потребителите с клаузи, които не познават реално или, с които не са имали възможност да се запознаят. След като потребителите бъдат информирани за съдържанието на клаузите, те могат да вземат самостоятелно решение дали да ги обвържат, или не. Освен това от СЕС се изтъква, че защитата срещу неравноправните клаузи не е задължителна за потребителите и те сами решават дали да се ползват от нея.

В дисертационния труд практиката на СЕС, която позволява саниране на неравноправните клаузи е подложена на критика. Посочва се, че защитата срещу подобни уговорки представлява въпрос от обществен интерес. Освен това уредбата на неравноправните клаузи се състои от норми от публичен ред. В тази връзка е прието за неуместно да се оставя на индивидуалната преценка на всяко отделно лице да решава дали да се прилага уредбата на неравноправните клаузи, или не. Трябва да се отчете, че възможността за саниране на неравноправните клаузи може да доведе до ограничаване на възпиращия ефект, който има неприлагането на уговорката. Професионалистът знае, че макар и неравноправна, клаузата би могла да бъде потвърдена от потребителите и би намерила приложение в част от сключваните от него договори. Ето защо е предложено практиката на СЕС позволяваща на потребителите да потвърдят неравноправните клаузи в договорите да бъде преразгледана.

3. На следващо място в труда са разгледани предпоставките за частична нищожност на неравноправните клаузи съгласно чл. 146, ал. 5 от ЗЗП. В посочената разпоредба е предвидено, че наличието на неравноправни клаузи в договор, сключен с потребител, не води до неговата нищожност, ако договорът може да се прилага и без тези клаузи. Прави впечатление, че за разлика от частичната нищожност по ЗЗД, ЗЗП е дезинтересиран по отношение на това дали страните биха сключили договора без нищожната клауза. Това се дължи на засилената защита, която се цели да бъде предоставена на потребителя. Законодателят се стреми да запази целия договор, единствено без клаузите, които са във вреда на по-слабата страна по сделката. В този случай не се търси общата воля на страните дали биха сключили договора без неравноправната клауза. Освен това трудно може да се говори за обща воля на страните, след като условията са изготвени едностранно от професионалиста. Договорното съдържание всъщност отразява единствено неговата воля.

4. Също така е разгледан въпросът какво става с празнината в договора, която е оставена от нищожна клауза. Дали договорното съдържание може да бъде попълнено? Общите положения са разписани в чл. 26, ал. 4 от ЗЗД. На първо място недействителната част от договора се замества по право от повелителните правила на закона. Тази хипотеза е възможна единствено при нищожността, която се основава на противоречие със закона по смисъла на чл. 26, ал. 1, предл. първо от ЗЗД. Поради тази причина замяната с императивни правни норми няма да може да се приложи, при частична нищожност породена от използването на уговорки с неравноправен характер. При втората хипотеза липсват повелителни правни норми, с които да се попълни договорното съдържание. В разпоредбата на чл. 26, ал. 4 от ЗЗД не е посочено изрично как да се процедира в тази ситуация. В доктрината се изтъква, че в тази хипотеза приложение трябва да намерят диспозитивните норми на закона¹⁰. Отклонение от това разбиране се наблюдава в практиката на СЕС по отношение на частичната недействителност на неравноправните клаузи. В нея се приема, че националният съд не може да замени

¹⁰ Митев, К. За частичната недействителност. – Правна мисъл, 2004, № 4, 48-61.

установените неравноправни клаузи с диспозитивни разпоредби от националното право, нито чрез тълкуване на волята на страните да попълва създалата се празнина в договора. Аргументите за това разбиране са, че ако съдът разполагаше с подобна възможност, то това би осуетило възпиращото действие, което има неприлагането на неравноправната клауза. Това е така, защото професионалистите биха поели риска от включване на неравноправни клаузи в договорите знаейки, че съответните уговорки ще бъдат заменени при един евентуален спор. От посоченото правило за неприложимост на диспозитивните норми на закона при установена неравноправност е налице едно изключение. Касае се за случаите, при които премахването на неравноправната клауза би довело до недействителност на договора в неговата цялост и това би изложило потребителя на особено неблагоприятни последици. В описаната хипотеза съдът има възможност след установяване на неравноправния характер на дадена уговорка, вместо нея, да приложи диспозитивна норма на закона, за да запази договора. Използваната формулировка „особено неблагоприятни последици“ е абстрактна и подлежи на прецизиране. Целта ѝ е да позволи на съда да направи конкретна преценка за всеки отделен случай. Той трябва да съобрази съществуващите и предвидими обстоятелства, включително последиците от материалните и процесуални разпоредби, които ще намерят приложение при обявяване на договора за нищожен.

5. В обобщение може да се каже, че СЕС поставя акцент върху възпиращия ефект, който цели да постигне институтът на неравноправните клаузи. Затова частичната нищожност на неравноправните клаузи се съчетава с неприлагане на диспозитивните разпоредби на закона за запълване на празнината в договора. Разбирането на СЕС е, че възпиращият ефект не може да се постигне само чрез отстраняване на неравноправната клауза, а е необходима и санкция за професионалиста, тъй като прогласяването на нищожността не може да се квалифицира като вид санкция. Това виждане ми се струва спорно. По всяка вероятност то е продиктувано от честото използване на т. нар. защитна нищожност, с която се цели защитата на една от страните в правоотношението, която се смята за по-слаба. Все пак мисля, че не може да се изключи напълно санкционната функция на нищожността. По-скоро може да се говори за съчетаване на двете функции – защитна и санкционна. Доктрината е непротиворечива, че една от основните функции на института на нищожността е санкционната. Чрез лишаването на договора от действието, което са искали страните, те биват „наказани“ за тяхното неправомерно поведение. Професионалистът ще трябва да понесе неблагоприятните последици от изключването на неравноправните клаузи от договора, което според мен представлява санкция. От друга страна, потребителят ще бъде защитен от включването на порочни клаузи в договора.

5.1. Съдът е необходимо само да констатира дали е налице неравноправна клауза в договора и на тази база да прогласи нейната нищожност. В случай, че договорът не може да се изпълнява без тази уговорка, то целият договор трябва да бъде обявен за нищожен. Заместването на неравноправната клауза, с диспозитивна норма, всъщност би следвало да

представлява правене на констатация от страна на съда относно това какво е действителното съдържание на договора, с цел да се избегнат спорове касаещи правата и задълженията на страните произтичащи от правоотношението. Практиката на СЕС, която признава възможността за преценка на съда дали да приложи, или да не приложи някое диспозитивно правило по-скоро излиза извън описаните функции за внасяне на определеност и яснота в отношенията между страните. Освен това в труда се констатира, че вместо търсеното възстановяване на равнопоставеността в правоотношението, неприлагането на диспозитивните правила може да създаде значителен дисбаланс, но този път в ущърб на професионалиста. Ето защо намирам, че практиката на СЕС следва да бъде преосмислена.

6. Уредбата свързана с възможните последици от използването на неравноправни клаузи в договорите може да се подобри в няколко насоки.

6.1. С оглед описаната практика на СЕС позволяваща на потребителя да заяви, че иска да се ползва от неравноправната клауза, възприетото разрешение в чл. 146, ал. 5 от ЗЗП за частична нищожност е нужно да бъде прецизирано. Макар в ЗЗП да се употребява терминът нищожност, то е налице едно съществено отклонение от установените в практиката и доктрината разбирания за института на нищожността на правните сделки. Потребителят може да се възползва от предоставената му възможност както в един висящ съдебен процес, така и извънсъдебно. Нищожните сделки обаче по правило не могат да проявят своето действие. Изключение се допуска единствено чрез приемането на валидизационни закони. Ето защо способността за потвърждаване на неравноправната клауза чрез едностранно волеизявление на една от страните по договора би могло да се обясни по-добре, ако приемем, че е налице висяща недействителност. Този вид недействителност съответства в по-голяма степен на спецификите относно необвързващия характер на неравноправните клаузи очертани от СЕС. От една страна, неравноправните клаузи няма да са обвързващи за потребителя още от сключването на договора. От друга, когато потребителят разбере за неравноправния им характер и за последиците, които следват, ще може по своя преценка да реши дали да бъде обвързан от тези клаузи. Това волеизявление трябва да бъде направено свободно и информирано. То представлява един допълнителен юридически факт, *conditio sine qua non*, за да се породи правното действие предвидено в тези уговорки. Настоящата редакция на чл. 146, ал. 5 от ЗЗП е приета, преди СЕС да направи своето тълкуване на Директива 93/13. В тази връзка законодателят не е бил в състояние да съобрази закона със задължителното тълкуване на чл. 6, § 1 от Директива 93/13. Ето защо *de lege ferenda*, може да се предвиди в ЗЗП, че неравноправните клаузи са висящо недействителни. Това би било в съответствие с формираната трайна практика на СЕС по тълкуването на Директива 93/13.

6.1.1. За пълнота следва да отбележа, че според мен, трябва да се преосмисли разрешението, което дава СЕС относно възможността на потребителя да потвърди неравноправните клаузи в договора. Мотивите са следните. Предоставянето на възможност на потребителите да преценят дали да се ползват от защитата предоставена им от института на

неравноправните клаузи може да се разгледа на още една плоскост. Разпоредбата на чл. 6, § 1 от Директива 93/13, съответно националните разпоредби, които я транспонират са приети за норми от публичен ред. От това следва, че тези норми са уредени за защита на интересите на обществото в неговата цялост, а не за защита на индивидуалния интерес на отделния субект. С оглед на целите преследвани с уредбата на неравноправните клаузи не смятам за удачно да се предоставя възможност на отделните потребители да преценяват дали да се ползват от законовата защита. В доктрината и в чл. 1102, ал. 2 от ФГК изрично е посочено, че правилата от публичен ред са граница за свободата на договаряне. Следователно страните не са в състояние чрез своята воля да изменят или да дерогират приложението на правило от публичен ред. В крайна сметка при неравноправните клаузи е налице значителна неравнопоставеност между правата и задълженията на страните в ущърб на потребителя. До това положение се е стигнало, заради поведението на професионалиста, който едностранно е изготвил съдържанието на договора. Именно това опорочава сключения договор, поради което трябва само да се констатира необвързващият характер на неравноправните клаузи, като по този начин се възстанови обективната равнопоставеност между контрахентите. Освен това възможността за потвърждаване на неравноправните клаузи от страна на потребителя би попречило да се постигнат част от целите очертани в съображения 6 и 7 от Директива 93/13 – улесняване изграждането на вътрешния пазар, стимулиране на конкуренцията. Част от професионалистите биха продължили да използват неравноправни клаузи, знаейки че има възможност потребителите да ги потвърдят. В случай, че потребителят заяви, че не желае да се ползва от защитата, която му е предоставена, това ще означава, че конкретният професионалист ще си осигури по-благоприятни условия, които биха го поставили в по-изгодна позиция спрямо неговите конкуренти. Постигането на предимства, използвайки непозволені средства, от своя страна пречи не само на изграждането на вътрешния пазар на ЕС, но и на националния пазар.

Ако практиката на СЕС бъде променена в посочената насока, то предложението *de lege ferenda* за промяна на чл. 146, ал. 5 от ЗЗП, няма да е необходимо. Тогава частичната нищожност, така както е уредена в момента ще отразява пълно и точно предписанията на Директива 93/13 и тълкуването на СЕС.

6.2. Считам, че практиката на СЕС, относно възможността за запълване на празнините в договора оставени от неравноправната клауза е нужно да бъде преосмислена. На първо място, трябва да се допусне прилагане на диспозитивните разпоредби на закона, ако такива съществуват. Това трябва да е възможно винаги, когато неравноправна клауза бъде премахната от договора, а не само, когато уговорката би довела до нищожността на целия договор и това би поставило потребителя в изключително неблагоприятно положение. Диспозитивните норми не са неравноправни и при тях се отчитат интересите както на професионалистите, така и на потребителите. Формираната съдебна практика към настоящия момент акцентира върху възпиращия ефект, който трябва да се постигне, чрез института на неравноправните клаузи.

Той служи, като обосновка на решенията на СЕС и аргумент за възприемане на виждането, че диспозитивните норми трябва да намерят приложение в сравнително малко на брой случаи. СЕС обаче не държи сметка, че е необходимо мерките да бъдат пропорционални на тежестта на извършените нарушения – в случая използването на неравноправни клаузи. Освен това са налице други мерки, които са в състояние да гарантират възпиращия ефект на уредбата на неравноправните клаузи. КЗП има правомощие да изготвя насоки и препоръки във връзка с конкретни неравноправни клаузи. Също така може да налага глоби и имуществени санкции при неспазване на забраната да се използват неравноправни клаузи - чл. 203, ал. 1, т. 3 от ЗЗП и чл. 228 от ЗЗП. Санкциите в посочените разпоредби са в съответствие с изискванията на чл. 86 от Директива 93/13 и са в състояние да гарантират възпиращия ефект на уредбата.

6.2.1. В хипотезата, при която неравноправната клауза води до нищожност на договора в неговата цялост и не са налице диспозитивни норми, с които да се запази действието му, намирам за удачно да се позволи на съда да извърши конверсия на нищожния договор. Доктрината и съдебната ни практика са единодушни, че се допуска конверсия на нищожните сделки. Следователно не трябва да е налице пречка да се приложи конверсията, когато нищожността е породена от уговорка имаща неравноправен характер. За целта е нужно да се изпълнят две предпоставки. На първо място, след отстраняване на порока договорът трябва да изпълва фактическия състав на друг тип или вид договор, който да е действителен. На второ място, е необходимо да се изследва предполагаемата воля на страните. Само след като съдът установи, че страните биха сключили новия договор, той трябва да извърши конверсията. Това обаче не означава да търси тяхното съгласие, а според обстоятелствата и данните по делото да издири предполагаемата им обща воля. Според мен, възможността за конверсия ще бъде в съответствие с целите, които се преследват с Директива 93/13. От една страна, съдът ще премахне неравноправната клауза, без да допълва или изменя останалата част от съдържанието на договора, като само ще даде нов прочит на типа договор, който е сключен. Това би помогнало за засилването на ефикасността на защитата на потребителите. В голямата си част от разгледаните в тази глава решения на СЕС, споровете са свързани с договори за потребителски кредит или договори за кредит за недвижим имот. В случаите, когато договорите са приемани за нищожни, това се е дължало на неравноправния характер на клаузите определящи възнаградителната лихва, които представляват съществена част от договорното съдържание. Нищожността на тези видове договори би поставило потребителите в изключително неблагоприятно положение, тъй като ще трябва да върнат закуп цялата главница. Ако съдът можеше да конвертира нищожните договори в договор за заем за потребление, при съблюдаване на изискванията на чл. 240, ал. 2 от ЗЗД, то потребителите щяха да са в състояние да върнат главницата съгласно уговореното в погасителния план и нямаше да са изложени на риск да им се наложи да връщат цялата главница закуп. По този начин би се гарантирало високо ниво на защита на потребителите и същите ще са насърчени да търсят правата си предоставени им от потребителските закони. От друга страна, с възможността да

бъде извършена конверсия на договора, професионалистите ще бъдат възпрени да използват неравноправни клаузи.

7. В труда са разгледани някои процесуални въпроси, на които СЕС е обърнал изрично внимание в своите решения.

7.1. Първото преюдициално запитване, свързано с Директива 93/13, се е отнасяло до въпроса дали съдът има възможност да изследва служебно неравноправния характер на уговорките от договор, сключен с потребител. СЕС е дал положителен отговор, като е признал, че съдът може по своя инициатива да извърши проверка. В по-късните си решения тълкуването е доразвито, като от възможност за съда е прераснало в задължение да следи *ex officio* за наличието на неравноправни клаузи. Задължението на съда да извършва служебна проверка е предвидено в глава втора на ГПК, където са изброени принципите на гражданския ни процес. Разпоредбата на чл. 7, ал. 3 от ГПК предписва, че съдът следи служебно за наличието на неравноправни клаузи в договор, сключен с потребител, и че той осигурява възможност на страните да изразят становище по тези въпроси.

7.2. Въпреки задължението на съда да следи служебно за наличие на неравноправни клаузи в договорите, може да възникнат ситуации, при които в съдебния акт да не е посочено дали е направена проверка, или само е констатирано, че в договора не са налице неравноправни клаузи, без да се излагат мотиви. В доктрината този проблем е изрично подчертан при заповедното производство. В него се извършва проверка от формална страна на подаденото заявление, като в случаите, в които съдът приеме заявлението за основателно се издава заповедта за изпълнение, без да се сочат мотиви. При липсата на мотиви не може да се разбере дали съдът е извършил необходимата проверка. Разбира се, неяснота дали е изпълнено задължението по чл. 7, ал. 3 от ГПК може да възникне не само по отношение на заповедното производство, но също така и при исковото.

СЕС е приел, че когато съдът се е произнесъл единствено по отношение на неравноправния характер на част от клаузите на един договор, това не може да възпрепятства потребителя в друго производство да постави за решаване въпроса за неравноправния характер на останалите уговорки. Практиката на СЕС е доразвита, като на потребителите е призната възможност да предявяват иски за установяване на неравноправния характер на договорни условия и в случаите, когато са били проверени служебно от съда, но последният не е изложил мотиви в своя акт и не е посочил, че ако потребителят не се позове на неравноправния характер на клаузите, то тази възможност ще бъде преклудирана.

7.3. На следващо място са разгледани въпросите относно възможността на потребителите да се защитят срещу неравноправните клаузи, когато срещу тях има образувани изпълнителни производства. Приема се, че в тази хипотеза, потребителят трябва да има възможност да се защити срещу неравноправните клаузи в договорите при наличието на две предпоставки. Порочните уговорки са били причина за започване на принудително

изпълнение и въпросът за тяхната неправопавност не е бил изрично разгледан в производството предхождащо изпълнителния процес.

8. В дисертационния труд са разгледани въпросите относно давностните срокове за прогласяване на неправопавността на договорна клауза и за връщане на даденото по такава уговорка. След като неправопавните клаузи са нищожни, то потребителят не трябва да е ограничен със срок, в който да иска съдът да я прогласи. Що се отнася до възможността му да иска връщане на даденото по една неправопавна клауза, то тогава е предвиден 5-годишен давностен срок на основание чл. 110 от ЗЗД. По отношение на началния момент, СЕС приема, че давността за вземането основано на дадено по неправопавна клауза започва да тече от момента на влизане в сила на решението, с което се установява неправопавният характер на уговорката, освен ако професионалистът докаже, че потребителят е знаел или разумно е можел да знае за неправопавността преди произнасянето на съда. В дисертацията е дадено предложение как да се прецизира тази практика на СЕС, което ще помогне както за ефективната защита на потребителите, така и за гарантиране на сигурността в гражданския оборот. То се изразява в това, давността за връщане на даденото от потребител по една неправопавна клауза да започва да тече от влизане в сила на решението, с което се прогласява неправопавният ѝ характер, но това да не може да доведе до срок, надвишаващ 10 години от момента, когато е било осъществено имущественото разместване.

9. На следващо място в труда са разгледани правомощията на КЗП. Това се налага, за да се разкрият в пълнота възможностите за справяне с неправопавните клаузи в договорите. Част от правомощията на КЗП са свързани и с определяне или одобрение на договорно съдържание, което е в пряка връзка с изискванията за предлагане на ясни, разбираеми и справедливи договорни условия на потребителите. Друга част касае административнонаказателните правомощия, с които разполага КЗП за санкциониране на професионалистите използващи неправопавни клаузи.

Заклучение

Дисертационният труд завършва с обобщаване на резултатите от изследването на неправопавните клаузи в договорите.

III. ОСНОВНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД И ОБОБЩЕНИЕ НА ПРЕДЛОЖЕНИЯТА DE LEGE FERENDA

Основните приноси на дисертационния труд са следните:

- Това е първото цялостно изследване в материята на неправопавните клаузи в България;
- В трудът е разгледана и обобщена натрупаната практика на СЕС;

- Анализът на института на неравноправните клаузи е направен като е отчетена връзката му с редица гражданскоправни институти – договори при общи условия, недействителност;

- При договорите при общи условия се направиха предложения *de lege ferenda*, чрез които да се осъвремени и подобри уредбата им, която към настоящия момент е силно фрагментирана. Основното предложение е свързано с консолидиране на уредбата в ЗЗД, където да се установят както общите положения свързани с общите условия, така и изключенията. Що се отнася до договорите при общи условия сключвани с потребители се даде идея за създаването на разпоредба, която изрично да посочва, че общите условия не са обвързващи за потребителя, когато не са му предадени при сключването на договора;

- Подробно се анализираха признаците, които притежават неравноправните клаузи;

- Предложи се изискването уговорката да е била изготвена едностранно да се включи легалната дефиниция в чл. 143, ал. 1 от ЗЗП, а не да се извежда от чл. 146, ал. 1 от ЗЗП;

- Беше предложено от белезите квалифициращи една уговорка като неравноправна да отпадне изискването за противоречие с добросъвестността. Добросъвестността визирана в чл. 143, ал. 1 от ЗЗП и в чл. 3, § 1 от Директива 93/13 е тази, която страните трябва да спазват при водене на преговори и сключване на договори. Тя е уредена в чл. 12 от ЗЗД, като не е необходимо да се съдържа и в друга отделна норма. С тази промяна, признаците на неравноправните клаузи ще са следните: 1) клаузата да не е уговорена индивидуално; 2) да създава значителна неравнопоставеност между правата и задълженията на страните и 3) това да е в ущърб на адресата на едностранно изготвените клаузи;

- На следващо място се предложи уредбата на неравноправните клаузи да бъде преместена в ЗЗД, като систематически трябва да се намира след разпоредбите относно договорите при общи условия. Това трябва да се направи като се запази високото ниво на защита, което се предоставя на потребителите. Обоснова се, че става въпрос за институт на облигационното, а не на потребителското право. В тази връзка правилата относно неравноправните клаузи трябва да са приложими спрямо всички едностранно изготвени договори, без значение от качеството на страните;

- Направи се предложение как може да се определи дали предложителят е съставил дадена уговорка в противоречие с изискването за добросъвестност, в случай че се създаде уредба на неравноправните клаузи в ЗЗД и се запазят досегашните им признаци. Това може да стане посредством фигурата на разумния човек, която може да бъде реципирана в нашето право. Така ще може да се определи въз основа на един обективен критерий дали адресатът на предложението за сключване на договор би се съгласил с предложените условия, ако имаше реално възможност да влияе върху договорното съдържание;

- Предложи се термините „търговец“ и „доставчик“ да бъдат заменени с „професионалист“. Той ще е събирателен за двете понятия;

- Направи се анализ на списъците с неравноправни клаузи, като бяха изяснени характеристиките на т. нар. „бели“, „сиви“ и „черни списъци“;
- Изясни се, че към настоящия момент списъкът по чл. 143, ал. 2 от ЗЗП спада към „черните“;
- Предложи се част от клаузите съдържащи се в него да се обособят в отделен „бял“ списък;
- Систематизираха се различните становища относно групирането на уговорките съдържащи се в списъците с неравноправни клаузи. Даде се предложение за ново разделение в шест групи;
- В труда се обоснова идеята за прецизиране на част от условията съдържащи се в чл. 143, ал. 2 от ЗЗП, което ще подобри защитата на потребителите;
- Изследваха се в цялост последиците от установяването на неравноправност. От анализа на законодателството и натрупаната практика на СЕС се направиха изводи, които помагат за подобряване на уредбата.
- Предложи се, да се изостави досегашната практика на СЕС, според която потребителят може да избира дали да се ползва от защитата, която му предоставя институтът на неравноправните клаузи.
- В случай, че не бъде възприето предложението за промяна на практиката на СЕС относно възможността на потребителя да избира дали да бъде обвързан от неравноправна клауза, в дисертацията се прие, че е нужна промяна на чл. 146, ал. 1 от ЗЗП. Тя се състои в това, изрично да се предвиди, че неравноправните клаузи са висящо недействителни, а не нищожни;
- Достигна се до извод, че трябва да се преосмислят решенията на СЕС, които забраняват на националните съдилища да прилагат диспозитивните норми на закона за запълване на празнините в договора, които се дължат на установена неравноправност на дадена уговорка;
- Анализирани са давностните срокове, които се прилагат към искането за връщане на даденото по една неравноправна клауза. Предложи се давността за връщане на даденото от потребител по една неравноправна клауза да започва да тече от влизане в сила на решението, с което се прогласява неравноправният ѝ характер, но това да не може да доведе до срок, надвишаващ 10 години от момента, когато е било осъществено имущественото разместване;
- Разгледани бяха и някои процесуални въпроси, като се направиха предложения de lege ferenda, с които да се гарантира ефективната защита на потребителите. Това включва промени в исковите, в заповедните и изпълнителните производства;
- Дадоха се насоки как могат да се доразвият правомощията на КЗП, за да може да се ограничи използването на неравноправни клаузи от професионалистите;

- Направиха се предложения de lege ferenda, които да унифицират и подобрят терминологичния апарат използван в уредбата на неравноправните клаузи. Това ще спомогне за по-доброто ѝ разбиране, съответно ще се отрази благоприятно и на правоприлагането.

IV. ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Неравноправните клаузи и злоупотребата с право. – В: Сборник 70 години Закон за задълженията и договорите. Пловдив: Сиби, УИ „Паисий Хилендарски“, 2022;

2. Сравнителноправни бележки относно неравноправните клаузи. – В: Сборник с доклади от Научна конференция „Правото в XXI век - предизвикателства и перспективи“. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2023;

3. Предоставя ли потребителското право особена закрила на малолетните и непълнолетните потребители? – Studia Iuris, № 2, 2024.